

A pécsi eredetű Jánosi Engel családról

Különös tekintettel Jánosi Engel Adolf leszármazottaira

Adatok és kérdőjelek

Baiersdorf Kristóf, Düsseldorf, Németország (c.h.baiersdorf@t-online.de)

(Jelen cikk, amelyet két részben közlünk, kissé módosított változatban megjelent a Pécsi Szemle 2009. Nyár, Ősz és Tél számaiban.)

Első rész

*„[...] már az iskolapadban méltatlannak találtam, hogy
míg kívülről tudnom kell nemzeti költőink múzsáinak
nevét, semmit nem tanulunk a magyarországi
gyáralapító és ipartelepítő generációkról, holott ők is
jelentősen hozzájárultak életünk, környezetünk, sőt
gondolkodásunk formálódásához.”*

Szlankó János¹

*„Engel a magyar kapitalizmus történetének
egyik leglátványosabb karrierjét futotta be.”*

Moldova György²

Családkutatói hobbi-tevékenységem keretében egy távolabbi felmenő rokonomról, *Erdősi Baiersdorf Ernáról* számomra ismeretlen információkat találtam az interneten.³ Ernáról való ismereteim ez ideig

¹ SZLANKÓ 2005. 7

² MOLDOVA 1971/1973

³ Interneten talált adatok Engel-Baiersdorf Ernáról: *„Baiersdorf Erna (Engel Róbertné), szobrász, szül. Bécs, 1889. szept. 24. Bécsben és Budapesten tanult, és Pécssett telepedett le. Képmásokon és plaketteken kívül a bécsi Naturhist. Museum megbízásából plasztikailag rekonstruálta a neandervölgyi ősembert. Fő műve: Homo ultimus cerebralis.”*

Forrás: *Révai lexikon* [<http://www.netlexikon.hu/yrk/Erinv/207062>]. – Illetve: *„Erdősi Baiersdorf Erna (Jánosi Engel Róbertné), szobrásznő és festőművésznő. Gyakran szerepel kiállításokon főleg portrékkal és figurális kompozíciókkal. A bécsi Naturhistorisches Museum megbízásából 1924. antropológiai alapon rekonstruálta a neanderthali ősembertípust.”*

nagyjából annyiból állottak, hogy nagyszüleim nemzedékéhez tartozott, és hogy családnaknak valamikor az erdélyi havasokban, a *Surján* hegységből eredő *Sebes* folyó völgyében található panzióját óráló nevezték el *Ernalak*nak. Az újonnan talált adatok a Tolnai, illetve a Révai Lexikonból származnak, és arról értesítenek, hogy Erna neves festő- és szobrászművész volt, valamint egy számomra addig ismeretlen nevű *Jánosi Engel Róbertnek* volt a felesége. Tovább kutatva kiderült, hogy a Jánosi Engel család pécsi eredetű, valamint Erna, aki Bécsben született, ott és Budapesten tanult, házassága után évtizedekig pécsi lakos volt, itt élt és alkotott. Megtudtam, hogy a Jánosi Engel család fontos szerepet játszott Pécs, Baranya megye és Magyarország történetében, továbbá, hogy több nemzedék tevékenysége alapján a több változatban – *jánosi Engel, Engel von Janosi, Engel de Janosi, Engel-Jánosi, De Janosi, von Engel, stb.* – használatos családnév nemcsak Magyarországon, hanem annak határain túl is, európai és világviszonylatban is figyelemreméltó ismertségnek és hírnek örvend. Hírneve elsősorban Pécs és környéke, illetve az ország 19. századi és 20. század eleji gazdasági és ipari fejlődésében játszott szerepén alapszik. Ugyanakkor nagy jelentőségűnek számítható a család időközben szinte teljesen feledésbe merült, a közélet és a kultúra terén játszott sokrétű és nagy befolyású szerepe, műpártoló, illetve több családtag alkotói tevékenysége: a Jánosi Engel család második és további nemzedékeinek egyes tagjai jeles irodalmárként, tudósként vagy a zene és más művészeti ágak terén szereztek nemzetközi elismerést és hírnevet. Feltűnő, hogy az e területeken kifejtett tevékenységüket – melyekről saját kiadványaik és a rájuk vonatkozó ismertetések alapján nem nehéz részletesebb tájékoztatásokat találni – sok esetben ipari-gazdasági tevékenységükkel párhuzamosan folytatták.⁴

A továbbiakban a Jánosi Engel családról és kiemelkedő tagjairól lesz szó, akik neve és említésre méltó érdemei főleg a széles közönség és a fiatalabb nemzedék számára többé-kevésbé feledésbe merültek, illetve akik valóságos képét az elmúlt, több évtizedig tartó, váltakozó uralmi rendszerek, uralkodó ideológiák periódusaiban meg nem érdemelt módon eltorzították, félremagyarázták, gyűlölet tárgyává tették. A jelen írásban közzétett ismeretek másodlagos forrásokból származnak. Eredeti okmányok tanulmányozása és feldolgozása fiatalabb és szakképzett emberekre – történészekre, szociológu-

Forrás: Tolnai Nagylexikon. [<http://www.netlexikon.hu/yrk/Gbyanv/10258>]. – Illetve:

http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_szobr%C3%A1szok_list%C3%A1ja#E.2C_.C3.89 ; http://de.wikipedia.org/wiki/Erna_Engel-Baiersdorf

⁴ Különös érdeklődésemhez a Jánosi Engel család iránt többek között az a tény is hozzájárult, hogy története, főleg első fázisában, nagyon hasonlít családom, az Erdősi Baiersdorf család történetéhez. Mindkét család „alapítója” egyszerű sorból származó, az 1820-as években született magyar zsidó volt, akik a 19. század második felében, mégpedig ugyanazon iparágban, a faipar és fakereskedés terén, birodalom szintű nagyvállalatot létesítettek: Engel Adolf, a főleg Baranya megyében, illetve Magyarország déli részeiben működő *Engel Adolf*, későbbiekben *Engel Adolf és Fiai* nevű céget, Baiersdorf Adolf pedig az ország egész területére kiterjedő aktivitású, bécsi és budapesti székhelyű *Baiersdorf és Biach* céget. A munkavállalók tízezreit foglalkoztató vállalatok jelentős módon járultak hozzá az ország és a birodalom ipari-gazdasági fejlődéséhez, amiért mindkét nagyvállalat alapítója az 1880-as években magyar nemesi rangot és előnevet kapott. Apáikhoz hasonlóan mindkét család második nemzedékbeli férfitagjai szintén magas állami kitüntetésekért érdemeltek ki, királyi és császári udvari tanácsosi címekben részesülve. Lényeges különbség a két család történetében, hogy Engeléknél a 19. század vége felé szénbányászattal kezdtek foglalkozni, megalapítva a komlói szénbányászatot, illetve, hogy az Engel nagyvállalat nagyobbra és erősebbre nőtt, és a II. világháborút követő évekig létezhetett, míg a *Baiersdorf & Biach* cég az I. világháborút és az osztrák-magyar birodalom ezt követő bukását csupán pár évvel tudta túlélni.

sokra, irodalmárookra, muzeológusokra, művészekre, filmkészítőkre stb. – vár, akiknek ehhez bőséges, érdekes és hálás anyag áll rendelkezésre.⁵

Jánosi Engel Adolf

(Pécs, 1820. 02. 06. – Bécs, 1903. 01. 10.)

Az „alapító” Jánosi Engel Adolf személyével, főleg életrajzi adatainak reprodukálásával nem fogunk részletesebben foglalkozni, hiszen róla újabban is több közlemény jelent meg. Személyét és munkásságát az eddigi értékelések ismertetése révén foglaljuk össze.

Vörös Andrea alapos forrásmutatót és részletes bibliográfiát tartalmazó, 1996-ban közölt tanulmányában tudományos igényvel mutatja be és elemzi az *Engel Adolf és fiai* cég történetét és jelentőségét.⁶ A dolgozat bevezető része a cég és a család alapításának történelmi hátterét, a korszak gazdasági, társadalmi és politikai jellegzetességeit mutatja be, melyet áttekintésünk történeti háttereként is érdemes idéznünk: „[a] 19. század második fele számos fontos társadalmi és gazdasági változást hozott hazánkban. A zsidóság egyenjogúsításáért folytatott hosszú küzdelem végül sikerrel járt, 1867-ben végre törvényben is rögzítették az emancipációt. Ez nem pusztán egy már régóta esedékes, alapvető emberi jogokat biztosító intézkedés volt; az 1867. XVII. törvénycikk (amelyik egyébként lényegében egy már megvalósult állapotot szentesített) szorosan összefonódott a kibontakozóban lévő magyar polgárosodással. De hatást gyakorolt a 19. századi gazdasági folyamatokra is. 1848 után számos – nem pusztán a zsidókat sújtó – akadály elhárult a gazdaság fejlődésének útjából. Az 1851-ben megvalósított vámközösség, [majd] pedig a gazdasági kiegyezés – bár mindkettőt sokan támadták, a magyar iparosodás ellenségét látva ezekben – bekapcsolták hazánkat a birodalom és Európa gazdasági vérkeringésébe. Mindazonáltal a 19. század második felében még számos igen súlyos problémát kellett a magyar gazdaságpolitikának leküzdenie. A lendületes fejlődésnek olyan alapvető feltételei hiányoztak, mint a korszerű infrastruktúra, a vállalkozásokhoz szükséges tőke és az azt biztosítani tudó fejlett hitelszervezet, de nem állt rendelkezésre elegendő jól képzett szakember sem. Az 1850-es évektől indult meg ezeknek a hiányoknak a hol gyorsabb, hol lassabb ütemű pótlása. Ehhez nagy lendületet adott a zsidóság emancipációja, hiszen a korábban a kereskedelem és a hitelügyletek terén felhalmozott kisebb-nagyobb tőkék most szabadon átáramolhattak a gazdaság más szektoraiba is. A nemzetközi gazdasági

⁵ Köszönettel tartozom a Jánosi Engel családhoz tartozó *Stein Anna Máriának* és *Engel de Janosi Péternek*, kiktől sok értékes adatot és tippet kaptam. *Schweitzer Gábor* nagyon fontos bibliográfiai adatokkal, gyakorlati tanáccsal és bátorító barátsággal segített. *Vörös Andreának* – komoly és értékes egyetemi diplomamunkáján túl – gyakorlati segítségéért és tanácsaiért a dolgozatom végső „simításainál”. Az utolsó „percekben” kaptam egy pár igen fontos adatot *D. Dr. Leopold Kühschelm* osztrák Jánosi-Engel szakértőtől. Hálás köszönetem mindnyájuknak.

⁶ VÖRÖS A. 1996. Tudtommal ez a diákkori dolgozat az első és eddig egyetlen, a Jánosi Engel vállalattal és családdal önállóan foglalkozó, valódi tudományos munka. Egyéb szakirodalmi források hiányában, a következőkben nagyrészt szépirodalmi, önéletrajzi, illetve publicisztikai forrásokra kell támaszkodjak. Ezekből, valamint az alkalmazott stílusból kifolyólag jelen dolgozatom sem tarthat igényt arra, hogy „igazi” tudományos munkának tekintsek. Remélem azonban, hogy így is segíti a további tudományos igényű feltáró munkát.

élettel való szorosabb kapcsolat egyben azt is jelentette, hogy a világgazdaságban jelentkező változások, trendek nálunk is éreztették mind pozitív, mind pedig negatív hatásukat. Az 1869-es, viszonylag enyhe tőzsde- és hitelválság lezárultával Magyarországon is ugrásszerűen megnőtt a vállalkozó kedv, kitört a „gründolási láz”, aminek aztán az 1873-as krach vetett véget. Az 1880-as évektől újra beinduló fejlődést, amely különösen 1887 után vett lendületet, az állam is igyekezett támogatni. A megélnékülő gazdasági törvényhozás is ebbe az irányba mutatott. Ennek a felvirágzásnak 1900-tól egy újabb túltermelési válság vetett véget. Ez nálunk politikai válsággal is egybefonódott, így csak 1906-tól kezdett javulni a gazdaság állapota. 1913-ban azonban ismét válságtünetek jelentkeztek az iparban, ahol – legalábbis bizonyos ágazatokban – csak az első világháború teremtett újabb konjunktúrát. ... Mindezen változások Pécs gazdasági életében is lecsapódtak. Az 1860-as években itt is több gyár létesült, de ezek jó része a következő évtizedet sem érte meg. A céhek feloszlása igen vontatottan haladt, csak 1875-re sikerült átszervezni azokat ipartársulatokká, és bár az 1880-as évektől Pécsen is felpezsdült a gazdasági élet, nőtt az ipari népesség aránya és a húsznál több főt foglalkoztató üzemek száma, azért még mindig elég sok önálló vagy egy-két segéddel dolgozó iparos szerepelt a statisztikákban. A 80-as évek elején olyan – a pécsi gazdasági fejlődést nagyban meghatározó – eseményekre került sor, mint a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara megalakulása, vagy a Budapest-Pécs vasútvonal átadása.”⁷

A Pécsi Szemle 1998. ősztél számában jelent meg Szirtes Gábor Jánosi Engel Adolf. Zsibárusból lett nagyvállalkozó című írása.⁸ A cikk összefoglalójában a következő rövid, de lényegbevágó és különösen gazdaságtörténeti szempontból érdekes jellemzést olvashatjuk: „Engel Adolf élete a saját tudása révén, önjelölt kiemelkedő vállalkozó példája. Félárva gyermekként, 11 éves korától már maga kereste meg a kenyerét. Foglalkozott kereskedelemmel, kőszénraktárt nyitott, uszodát épített (és ajándékozott a városnak). Igazi sikereit a feldolgozás terén érte el. Zsidó létére I. Ferenc Józseftől magyar nemességet kapott, „jánosi” előnévvel. Nevéhez fűződik a komlói kőszénbányászat megindítása. Szociális érzékenysége, a munkásokhoz fűződő jó viszonya, üzleti korrektsége legendás volt.” Szirtes Gábor egy másik, szintén Engel Adolfról szóló tanulmánya a Pécsi panteon. Portrék a millennium korából című könyvében található.⁹ „Sokat tett a városért. Nem csupán a Széchenyi tér egyik meghatározó épületét építette föl,” olvassuk itt, „hanem a Rákóczi út akkor legnagyobb kétemeletes bérpalotája is az ő nevéhez fűződik. A Hal-tér sarkán álló kis viskó helyén is takaros épületet emelt. Sőt, a Rákóczi utat egykor szegélyező fasor is az ő településszeretét tükrözte. A [...] Czindery kertét pedig – a város legkellemesebb nyári tartózkodási helyét, melyben egy fedett csarnok is rendelkezésére állt a szórakozni, kikapcsolódni vágyóknak –, évtizedeken át közhasználatra engedte át.” Arra is emlékeztet a szöveg, hogy érdemei elismerése jeléül Pécs városa utcát is nevezett el valamikor Engel Adolfról. A későbbiek folyamán, a nyilas, majd a kommunista diktatúra idején, a nevet elvették és az utcát többször is átnevezték. Az utolsó névváltoztatás a rendszerváltozás után történt, amikor is a néhai Engel Adolf utca Goldmark Károly (1830-1915) zeneszerző nevére kapta. „Ki tudja miért?” – kérdi ezt illetően a szerző.

⁷ VÖRÖS A. 1996. 275-276.

⁸ SZIRTES 1998a. 85-90.

⁹ SZIRTES 1998b. 61-72.

Mert valóban, semmiféle *tárgyilagos* kritérium nem szólhatott – legkésőbb – ekkor már az eredeti név visszaadása ellen.¹⁰

Krisztián Béla a közelmúltban több cikket publikált, előadásokat és beszédeket tartott Jánosi Engel Adolfról.¹¹ Tevékenységével nagymértékben járult hozzá a Jánosi Engel név ez ideig valóra vált „rehabilitációjához”, főleg Komlón, illetve a bányászat területén. Jól sikerült, hangzatos megfogalmazásokkal jellemzi Engel személyét és szerepét. *„Mi jellemző a vállalkozó Jánosi Engel Adolfra? Jánosi Engel Adolf stratégiai pozíciói birtokában – tőke, föld- és erdőtulajdon, bányabirtokok, nagyszámú bérmunkás, jó pénzügyi elgondolások és megvalósítás, a feldolgozási és kereskedelmi kapcsolati kör bővítése következtében – a gazdasági reprodukciós folyamatokban tágabb döntési kompetenciával rendelkezett, mint mások. Jánosi Engel Adolf egyaránt betöltötte a tőkéstulajdonos, a vállalkozó, a menedzser szerepkörét. Munkája túlnőtt vállalatai szintjén. Befolyásolta számtalan bankár, földbirtokos, települési önkormányzat, országos igazgatási szerv kompetens rétegét is. Jánosi Engel Adolf személyében az a sajátos vállalkozói típus jelent meg, akinek tevékenységét szaktudása legitimálja, döntései individuális autonóm jellegűek, pozíciója nem öröklődik és egy meritokratikus értékrend hordozója.”* Krisztián Béla rámutat arra is, hogy mennyi tiszteletnek örvend még ma is a vidék volt bányászai közt: *„Halála után*

egyik családtagja, Engel Bajjersdorf Erna¹² szobrászművész alkotta meg mellszobrát. A változatos sorsú szobor 1991 óta a komlói Városi Múzeum kertjében áll. [...] A mecseki szénbányászat hagyományosan a Bányásznapi és a Borbála nap alkalmával emlékezik meg a komlói, ezzel a mecseki szénbányászat egyik kiváló alapítójáról.”¹³ De egy kritikus megjegyzést is kell tennünk Krisztián Béla írásaihoz, mégpedig az Adolf utódaira vonatkozó kijelentéseivel kapcsolatosan, melyek sajnos hiányosak és homályosak, azon felül hamis következtetésekhez is adhatnak alkal-

mat. *„Pécsi utódai néhány sikeres vállalkozás mellett koruk kritikáját is elnyerték. Családja már csak részben folytatta a gazdasági tevékenységet, többen a tengeren túlra kerültek sikeres életpályát befutva, öregbítve a Jánosi Engel életművet”* – írja, de egyáltalán nem világos, mit is akar a „koruk kritikája” kifejezéssel kifejezni, és egyáltalán nem érthető, miért nem nevezi nevükön a valódi, fő okokat, amiért a család Pécsről elkerült.

¹⁰ *Goldmark Károly* zeneszerző (1830-1915) Keszthelyen született, gyermekkorát Sopronkeresztúron, élete legnagyobb részét Ausztriában töltötte. Nehezen képzelhető el, hogy Engel Adolfnál nagyobb érdemei volnának, főképp Pécs tekintetében. Nota bene: A mai Engel János József utat, mely egy 18. századi német nyomdász-mester nevét viseli, úgyszólván minden pécsi, még magas műveltségűek is, rendszerint a Jánosi Engel családdal hozzák összefüggésbe. Ennek a tévedésnek esett áldozatául Kühschelm Leonhard, osztrák Engel-kutató is. KÜHSCHELM 2004. 2.

¹¹ KRISZTIÁN 2003/1, 2

¹² Krisztián Béla itt tévedett: a szobor alkotója – a hátulján található jelek alapján – *Apáti Abt Sándor*, a Zsolnay porcelángyár egykori tervezője, és nem Engelné Baiersdorf Erna. (*„Apáti Abt Sándor: Torda, 1870. jan. 14. – Budapest, 1916. márc. 23.: szobrász, keramikus. Budapesten, Münchenben töltötte tanulóéveit. Először a Zsolnay-porcelángyár tervezője volt, majd később Székesfehérváron tanított. Úttörője a modern magyar kerámiának.”* In. *Magyar Életrajzi lexikon* digitális változata (MEK): <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

¹³ Az évente megismétlődő Bányász-, ill. Borbála nap ünnepségeinek egyik rituálisan fix programpontja az Adolf-szobor megkoszorúzása.

Friedrich Engel-Janosi, Adolf unokája, a világszerte ismert történész „... *aber ein stolzer Bettler*” című önéletrajza első fejezetében foglalkozik családjá történetével, eredetével. Egyéni emlékei és benyomásai mellett hosszú részleteket idéz és kommentál Adolf önéletrajzából is. Bizonyára ez a könyv az egyedüli forrás, amelyből Adolf életének utolsó éveiről és haláláról kapunk tájékoztatást.¹⁴

Igen fontos irodalmi források a *Lenkei testvérek*, *Lajos és Henrik* 1922-ben illetve 1930-ban megjelent tanulmányai, akik Adolf fiatalabb pécsi kortársai voltak, és személyesen is emlékeztek még reá. Lenkei Lajos írásában többek között azt a szembeötlő megállapítást találjuk, hogy Pécs lakossága nem tudta Engel Adolf szerepét és érdemeit Adolf élete folyamán kellően felismerni és értékelni. Ez a következtetés az idős és már alig halló családfő Pécsről való végleges eltávozásáról szóló részben kerül kifejtésre: „*Kisvárosi kellemtlenségek, önzetlen működésének félreismerése arra bírta egy szép napon Engel Adolfot, hogy istenhozadót mondva Pécsnek, Bécsbe költözzön. [...] A cég alapítója olyan keserű érzéssel távozott el Pécsből, hogy az ő imádott városába, melynek fellendüléséért oly sokat tett, mint kívülről csak kevesen, soha vissza nem tért, sőt, az őt jóval később a halálba követett feleségével együtt egyik bécsi temetőben kívánt megpihenni is, de szelleme itt él közöttünk most már csak unokáiban*” – írja.¹⁵

Lenkei Henrik 1930-ban, Engel Adolf 110 éves születésnapjának alkalmával írt és elhangzott, komoly, szép szövegéből a továbbiak során fogunk több idézettel találkozni.¹⁶

Érdekes idézni *Rott József* író véleményét: „[a] *múltunkhoz kötő ellentmondásos, zaklatott viszonyunk egyik elgondolkodtató példája a komlói bányaalapító, Jánosi Engel Adolf sorsa és 1991-es rehabilitációja. A gazdasági és szociális érzékenysége kora elismert személyiségévé tette a fakereskedő, uszoda-, gőzfürdő- és iskolaépítő, tárnanyitó, kilencgyermekes családapát. Vállalkozásai virágzása idején húszezer embert foglalkoztatott. 18[86]-ban a közgazdasági erényei elismeréséül I. Ferenc József nemessé tette. 1903-ban, halálát követően a feleségéről elnevezett Anna-akna előbb részvénytársasági, majd állami kézbe került. Ekkor kezdődik el Engel Adolf második, küzdelmes „szoborélete”. Az állami iskola kertjében felállított mellszobrot 1919-ben ledöntötték, 1920-ban visszaállították, 1944-ben ismét ledöntötték. 1945-ben visszahelyezték a talapzatra, ám egy 1950-es kormánybiztosi rendelet már a beolvasztását rendelte el. A Kossuth-bánya munkásai rejtették el, ahogy azt D. Szabó Lajos közreadja a 'Híres emberek emléke Komlón' című kiadványban. A regényes befalazás után, 1954-től a helyi múzeumban porosodott, majd 1991-ben a Múzeum-kertben ismét napfényt látott.*”¹⁷ Az idézethez, pontosabban az abban található „*rehabilitáció*” kifejezéshez, indokolt néhány gondolatot hozzáfűzni.

Az említett „*rehabilitáció*”, amin egy korszerű és tudományos igényű értékelés, annak gyakorlati tekintetbevétele és hathatós alkalmazása érthető, ez ideig majdnem kizárólag csak a komlói szénbányá-

¹⁴ ENGEL-JANOSI 1974 (Lásd a Jánosi Engel Frigyesről szóló fejezetet.)

¹⁵ LENKEI L. 1922. 181-184.

¹⁶ LENKEI H. 1930. A nyomtatvány első oldalán a következő lábjegyzet található: „*A jánosii Engel-család igazi megalapítója Engel Adolf Pécsen 1820. február 6-án született, s így születésének századik évfordulója 1920. február 6-ára esett. Mivel azonban Pécs, a család törzsfészke, tíz évvel ezelőtt megszállás alatt volt, csak most eleveníthetjük meg a kitűnő ember emlékét Lenkei Henriknek, a kiváló költőnek e kultúrtörténeti értékű tanulmányával.”

¹⁷ ROTT 2000. <http://www.mno.hu/portal/11122>

szat megalapítására és Engel Adolf személyére vonatkozóan indult meg.¹⁸ Az Engel család históriájának és – mind megyei, mind országos viszonylatban, de elsősorban pécsi – gazdasági, társadalmi és kulturális szerepének történelmileg korrekt tudományos feltárása és újraértékelése indokoltnak, szükségesnek és aktuálisnak tűnik.¹⁹ Ezzel szoros összefüggésben elengedhetetlen az összes mérvadó családtag szerepének és hozzájárulásának az elemzése és értékelése. Egy ilyen munkának az alapjait rakta le Vörös Andrea.²⁰

Schweitzer József „A Pécsi Israelita Hitközség Története” című monográfiájában az Engel családnak a Pécsi Zsidó Hitközségen belüli szerepéről olvashatunk.²¹ Értékes kiegészítő adatokat találunk ezekhez *Schweitzer Gábor* írásaiban is.²²

Érdekes és igényes munka az osztrák *Dr. Leonhard Kühschelm* (nyugdíjas korában írt) diploma-munkája, melyet a Bécsi Egyetem Filozófiai Fakultásán védett meg 2004-ben. Ez a munka Engel Adolf önéletrajzán és Kühschelm volt tanára, Engel-Jánosi Frigyes életrajzi könyvén alapszik, amelyeket gazdag helyszíni kutatásokból származó adatokkal vet össze.²³

Végül három különösen fontos munkát említünk meg, amelyek a Lenkei testvérek szövegeivel együtt az összes későbbi, Jánosi Engel Adolfra vonatkozó, főleg életrajzi források legfontosabb alapját alkotják. Ezen írások a Jánosi Engel Adolf személyére vonatkozó adatokban rejlő értékükön túl főleg Pécs és Komló, valamint Baranya megye szempontjából értékes és érdekes kor- és társadalomtörténeti szóbeli (oral history) forrásokat képeznek:²⁴

1. Perls Ármin (1853–1914; 1899-től pécsi főrabbi) 1910-ben közzétett „*Jánosi-i Engel Adolf emlékezete*” című emlékirata.²⁵ Perls kiváló stílusú szövegét (többé-kevésbé forrásmegadással) nem egy későbbi Engel-Adolf-biográfus használta és idézte.

¹⁸ Paradox módon az a helység, ahol jelenleg Jánosi Engel Adolf és családja emlékét elismeréssel és tisztelettel őrzik és ápolják, nem Pécs, „a család törzsfészke” (Lenkei H. 1930), életműve oroszlánrészének színhelye és fő haszonélvezője, hanem a hálás Komló és lakossága. Jellemző és dicséretre méltó bizonyítékai hozzáállásuknak a kalandos múltú Adolf-szobor története, a város múzeumában őrzött és kiállított tárgyak valamint okmányok, a „Jánosi Engel Adolf Komlói Bányászati Gyűjtemény közhasznú alapítvány” létesítése, a környéken található több, a család nevét viselő földrajzi hely és látványosság. Ezenkívül számtalan, a bánya létesítőiről szóló helytörténeti írás és még egy komlói anekdotagyűjtemény is létezik, benne egy egész fejezet Engel Adolf-ról szóló anekdotával: CSIKÓS 1995.

¹⁹ Mindenekelőtt Pécs Európa Kulturális fővárosa 2010 tekintetében.

²⁰ VÖRÖS 1996

²¹ SCHWEITZER J. 1966/1994

²² SCHWEITZER G. 2002; SCHWEITZER G. 1994

²³ KÜHSCHELM 2004 (kézirat). A szerzőtől származó értesülesem szerint ő maga másolatokat juttatott a Pécsi Tudományegyetemnek, a pécsi zsidó hitközségnek és a komlói múzeumnak.

²⁴ Vö. pld. ENGEL-JANOSI 1974.

²⁵ PERLS 1910. Az irat Perls Ármin 1910. február 6-án a pécsi zsidó hitközség keretében, a megboldogult Engel Adolf 90. születésnapja alkalmából lezajlott és portréjának ünnepélyes leleplezésével összekötött rendezvényen elhangzott beszédét, egy méltató előszót és egy rövid életrajzot tartalmaz. Vö. RADNÓTI Ilona: *Perls Ármin pécsi főrabbi (1853-1914)*. In: Pécsi Szemle, 2001. tél, 106-112.

2. Takács Istvánnak (1865.04.12.–1939; 1897-1935 jánosi-i plébános) 1899-ben megjelent *Jánosi Engel Adolf* című broszúrája, amely Jánosi Engel Adolf unokaleányai, Löwy (Loránt) Anna és Martha fordításában ugyanakkor németül is megjelent.²⁶

3. Utolsónak pedig Jánosi Engel Adolf saját, 1887-ben írt és csak a szűkebb család számára nyomtatott, máig nem közzétett, *Aus meinem Leben* című önéletrajza.²⁷

Jánosi Engel Adolf felesége *Justus Anna/Nina* (Tevel, 1824 – Bécs, 1914.06.28.) volt, akivel 1843, vagy 1844-ban házasodott össze.²⁸ Kilenc életben maradt gyermekük-ről tudunk, akik közül az elsőszülött, Lajos 18 éves korában elhunyt:

1. Lajos	(1844 – 1862)			
2. Ilona	(? – 1887)	oo	Stein ?	(? – ?)
3. József	(1851 – 1939)	oo	Justus Rózsa	(1860 – 1890)
4. Sándor	(1852 – 1940)	oo	Löwy Gabriella	(? – 1940)
5. Berta	(1855 – 1934)	oo	Löwy (Loránt) Lipót	(1846 – 1922)
6. Gyula	(1857 – 1934)	oo	Maróthi Fürst Lenke	(1866 – 1938)
7. Mór	(1858 – 1924)	oo	Klinger Mária	(1870 – 1975?)
8. Lujza	(1865 – 1947)	oo	Stern Mór	(? – 1913)
9. Marianna	(1868 – 1917)	oo	May de Mayenau Jakab	(1853 – 1919)

A második nemzedék – a gyermekek

Gyermekeire vonatkozóan Engel Adolf életrajzában elégedetten állapítja meg: „*Nehéz munkával szerzett vagyonomat jól fektettem be, a leghasznosabb befektetésem azok a kiadások, melyeket gyermekeim neveléséért tettem; négy fiam mind derekas, jól kiképzett kereskedő, kik emellett más területeken is, mint például az irodalom területén is, jelentős eredményeket értek el.*” A szöveg további soraiban egyenként tér ki fiai jellemzésére és munkájukkal elért eredményeik felsorolására, ám – feltűnően – alig beszélve lányairól és ezek családjairól.²⁹

Adolf felsorolásában nyilván csupán az általa (1887-ben) ismert eredményekkel és adatokkal találkozhatunk. Ezen eredmények, a későbbiek folyamán gyarapodva és az unokák, a további utódok és családtagok teljesítményeivel kiegészülve, igen tekintélyes hozzájárulásról tanúskodnak, mellyel a Jánosi Engel család a társadalom és a művelődés történetében szerepel, és pedig – amint látni fogjuk – nemcsak magyar, hanem európai és világviszonylatban is.

²⁶ TAKÁCS 1893a, TAKÁCS 1893b.

²⁷ ENGEL 1887. Szerk. megj.: időközben megjelent magyar fordításban: Jánosi Engel Adolf *Életemből*, Pro Pannónia, Pécs, 2009. Ld. ENGEL 2009.

²⁸ PERLS 1910. 24. szerint: 1843.; ENGEL 1887.4. szerint: 1844.

²⁹ ENGEL 1887. 21

Fiaival kapcsolatosan egy rendkívül fontos időpontra is rámutat, mégpedig az *1876-os évre*, amikor az 1860-ban egyéni céggént bejegyzett „Engel Adolf” vállalat, „*Engel Adolf és fia*” elnevezéssel társas céggé alakult át, és Adolf két idősebbik fiát, Józsefet (25) és Sándort (24) maga mellé vette a vállalat ügyeinek irányításában.³⁰ Feltűnik, hogy ettől a szöveghelytől kezdve teljesítményei felsorolásánál a többes számot (mi) használja.

Lenkei Henrik az 1930-ból származó Jánosi Engel Adolf születésének 110. évfordulója alkalmából írt tanulmányának az utódokkal foglalkozó fejezetét a következő szavakkal vezeti be:

„Ha Engel Adolf nem alapít családot és nem hagy hátra utódokat, akkor is beírta volna nevét az ország és a magyar zsidóság halhatatlanjainak könyvébe. Hiszen Pécs városa és a város szépítése és kiépítése körüli érdemeiért utcát nevezett róla, mely mindig hirdetni fogja emlékét.³¹ De a Sors kegye megadta, hogy nemcsak műveiben, hanem gyermekeiben s leszármazottjaiban fennmaradjon szelleme és – mindjárt hozzátehetjük – jellembeli felsőbbsege.

Pedig az utódokra gyakran nehezebb feladat hárul, mint az úttörő-alapítókra, mert a tehetség legtöbbször kiadja erejét az ősbén s az utódok könnyen hajlamosak az ernyedő hanyatlásra, a megszerzett javak elharácsolására, a fáradtság nélkül kínálkozó élvezetek hajszolására, bogaras különködésre, s mindarra, amit a társadalomtudósok a fajok és egyedek degenerációjának szoktak nevezni s ami főképp abban áll, hogy az utódok az ősz gyöngéit öröklik anélkül, hogy ezeket erős akarattal, önfegyelemmel és nagyra töréssel kiegyensúlyozni tudnák.

A zsidók végtelenségre hajló vérmérsékletüknél fogva erre kétszeresen kaphatók. Annál nagyobb érdemüil róhatjuk fel az örökösöknek, ha az átvett erkölcsi és anyagi értékeket elveszni nem hagyják, s ha a megőrzésükhöz szükséges higgadságot kegyelettel táplálják, és derekassággal támasztják alá.

Engel Adolf terebélyes fájából oly faiskola sarjadzott, mely érdekes egyéni változatokban ugyan, a törzs nemes sajátságait teljes egészében megtartotta, megszilárdította, és fennen sugározza. Több fiatalon elhunyt gyermekén kívül négy fiút és négy leányt nevelt fel. (A mellékelt arcképeik ifjabb korukból valók.) Testileg-lelkileg a szó legelőkelőbb értelmében beváltották a mondást, hogy az alma nem esik messze a fájától.

A leányok apjuk eszességén kívül anyjuk szerénységét, háziasságát örökölték s azt a jótét lelket, mely a zsidó asszonyok bibliás jellemvonása.

A fiúk pedig anyjuk finomságán felül apjuk jellemét, mély vallásosságát, rendkívüli gyakorlati érzékét és magas értelmiségét.³²

Lenkei Henrik szövegét követve és a rendelkezésünkre álló, kiegészítő adatokkal bővítve próbálunk a következőkben Jánosi Engel Adolf leszármazottairól röviden képet adni. Sok fontos kiegészítő adat származik Vörös Andrea tanulmányából.³³

³⁰ VÖRÖS 1996. 277.; ENGEL 1887. 16

³¹ Mindig? Sajnos nagyon tévedett!

³² LENKEI H. 1930. 67.

³³ VÖRÖS 1996.

1. Engel Lajos (Pécs, 1844 – Pécs, 1862. 08. 20.)³⁴

Jánosi Adolf és Justus Anna (Nina) első fiának nem adatott hosszú élet. Nagyon tehetséges, jó gyermek volt és szép fejlődésre, eredményes életre adott szüleinek reményt – ezt vehetjük ki édesapja életrajzi írásából: *„Egyik legnehezebb sorscsapást 1862. augusztus 20-án szenvedtem, azon a napon, amelyen a Mindenható magához vette 19. évében legidősebb fiamat, Lajost. Hogy Ő, az erényei és kiváló tulajdonságai mit jelentettek számomra és mindnyájunk számára, annak utána olvashattok a gyászbeszédben, melyet Hirschfeld akkori Rabbink tartott a koporsójánál, és amelyet tanulságotokra nyomtatásban is sokszorosítottam. – De nem hagytam magam e súlyos veszteség által megtörni, tevékenységemet megdupláztam, amíg benneteket új támaszaimmá neveltelek.*

– A törött ág családunk címerében erre a veszteségre utal.³⁵ Engel Lajos a pécsi Szív utcai zsidó temetőben van eltemetve.³⁶

2. Jánosi Engel József, m. kir. udvari tanácsos, (Jóska, Joseph, J. E. de Sinoja, Pécs, 1851. 11. 16. – Jánosipuszta/Komló, 1939. 11. 25.)

Jánosi Engel József Pécs város egyik legtekintélyesebb és legérdemesebb polgára volt, és édesapjához, Adolffhoz hasonlóan, szintén legendás hírnek örvendett.³⁷ De emléke – apja emlékeitől árnyékolva – ma még nem tért vissza a köztudatba a megérdemelt módon.

Ennek nyilvánvalóan több oka lehet, nem utolsósorban azonban egy Józsefet jellemző tulajdonság, közmondásos szerénysége, amelyet illetően, úgy tűnik, apjától eléggé számottevően különbözhetett.³⁸

³⁴ Lajos pontos születési évét a pécsi Szív utcai izraelita temetőben található sírkövről ismerjük.

³⁵ ENGEL 1887. 14.: *„Einen der schwersten Schicksalsschläge erlitt ich am 20. August 1862, an welchem Tage der Allmächtige meinen ältesten Sohn Ludwig in seinem 19 Jahre abberufen hat. Was er mir und uns Allen gewesen, seine Tugenden und trefflichen Eigenschaften, das könnt Ihr in der Leichenrede lesen, welche der damalige Rabbiner Hirschfeld an seinem Sarge gehalten hat und die ich zu Eurer Belehrung drucken ließ. – Ich ließ mich von diesem schweren Verluste nicht beugen, verdoppelte meine Thätigkeit bis ich mir in Euch neue Stützen erzogen habe. – Der abgebrochene Zweig in unserem Familienwappen deutet diesen Verlust an.“*

³⁶ *„A nagy körülkerített zsidó temetőben (Szív utca) sok igényes, szép síremléket látunk. A szertartásterem rendezett, felújított, nagyméretű épület, nem messze tőle a II. világháborús áldozatok mártíremlékműve. Itt találjuk az Auschwitzban az áldozatok testéből készült szappant tartalmazó sírt. A temetőben van a híres Jánosi-Engel család tagjainak sírhelye. Ez a nemességet nyert család jelentős szerepet játszott a város és az ország korabeli gazdasági és közéletében.“* In: Séták országszerte. Összeállította: ORBÁN Ferenc (<http://www.zsido.hu/utazas/Mo.htm>).

³⁷ HAJZER 2001.

³⁸ Ezt bizonyítják: LENKEI H. 1930. 67.: *„A túlszerény férfiú nem kerülhette ki, hogy neve kétszer ne jusson a világsajtó forgatagába.“*; ENGEL 1887.: a hozzátartozó mellékleteivel (dicsérőiratok, kitüntetések, méltatások, diplomák, köszönetnyilvánítások, stb.); ENGEL-JANOSI 1974. 17.: *„[...] wenn die Kinder, zu Besuch kommend, nach dem Vater fragten, antwortete die Großmutter wahrheitsgemäß und wie seine Erinnerungen bezeugen: er sitzt im großen Zimmer und lobt sich.“* ([...] ha gyermekei, látogatóba

Mindenekelőtt nagyiparosként, kereskedelmi és ipari úttörőként említik, ki fontos szerepet játszott az *Engel Adolf és fia* cég kiépítésében és vezetésében.³⁹ Magas állami kitüntetésekben részesült, udvari tanácsosi címet kapott, „amelyet” – írja *Lenkei Lajos* Józsefről és Gyula öcséről – „kívülök Pécssett senki sem bír.”⁴⁰

De Jánosi Engel József mindezeknél sokkal több volt: nemzetközileg ismert zenekritikus és író, műgyűjtő, mecénás, jelentős tagja Pécs és Baranya megye hangadó köreinek, személyes vagy levelező barátságban volt több világhírű személyiséggel, köztük Wagner Richard zeneszerzővel és Turgeyev Ivan Szergejevics íróval. Első publikációját kivéve, könyveit *E. J. de Sinoja* álnéven közölte.⁴¹ Zenetudományi munkái szakkörökben elismerésnek és méltánylásnak örvendtek, neve idegen nyelvű irodalomtörténetekben és lexikonokban található.⁴² Főleg németül írt, de kétségtelenül magyarul is, amit a Wagner Richardról és Meyerbeer Giacomóról, az 1920-30-as években a *Múlt és Jövő* folyóiratban publikált cikksorozatai bizonyítanak.⁴³

Schweitzer József a *Pécsi Izraelita hitközség története* c. monográfiájában tömör formában következőképp jellemzi: „A szellemi életben kivételesen tisztelet övezi jánosi Engel Józsefet, akit a millénium korában Baranya legtekintélyesebb zsidó személyiségének emlegetnek. A kor zsidó nagypolgárságának érdekes képviselője. Az öröklött vagyont megtartja, sőt növeli is, de a gazdasági sikerek nem jelentenek számára lelki kielégülést. Igazi szerelme az irodalom és a zene. Hajlamainál, tehetségénél és anyagi függetlenségénél fogva hódolhat ezeknek. Rajongója Wagnernek, de ennek antiszemitizmusát [műveiben], önérettel utasítja vissza [...], kimutatva Wagner elfogultságát a zsidóság iránt. Több szép-irodalmi művet ír, állandó munkatársa a felekezeti lapoknak, kiváló zongorista. Nagy hódolója Eötvös Józsefnek s arcképét megfesteti a hitközség tanácsterme számára. Egy ideig a hitközségnek, később a községkerületnek elnöke.”⁴⁴

Több forrás szerint Engel József *zenei csodagyerekként* indult, és alighanem nagytehetségű zenész lehetett volna, ha apja beleegyezett volna művészi kiképzésébe.⁴⁵ Közgazdasági tanulmányokat kellett végezzen, de ezek befejezése után részesült magasabb fokú zenei kiképzésben is, amely megalapozta későbbi, komoly zenekritikusi és -írói tevékenységét.

jöve, apjuk után érdeklődtek, nagyanyám egy őszinte felelettel szokott válaszolni, melynek jelentését az önéletrajz is igazolja: ül a nagyszobában és dicséri önmagát.)

³⁹ ÚJVÁRI 1929. 228. (Megjegyzés: A lexikon elnöki tanácsának tagjai között Jánosi Engel József is szerepel.) MÉL 1990: „Engel József (Pécs, 1851. nov. 16. – [Jánosi, 1939. nov. 25]): nagyiparos, kereskedelmi és ipari úttörő. Kereskedelmi képzettségének megszerzése után a D-mo.-i erdők kihasználásával, a faanyag gyári feldolgozásával, parkettek, bútorok gyártásával foglalkozott. Szerepe volt a komlói kőszénbánya megnyitásában és a helyi érdekű vasút létesítésében.”

(<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>)

⁴⁰ LENKEI L. 1922.

⁴¹ J. E. de Sinoja művésznév magyarázata: J E = Jánosi Engel; Sinoja = anagramma: Ja-no-si, hátulról előre olvasva.

⁴² DBE 2000. 279: „Engel de Jánosi, Josef (Joska), Pseud. J. E. de Sinoja, Musikkritiker, Fabrikant, *20. 11. 1851 Fünfkirchen (Ungarn), † 25. 11. 1939 Gut Jánosi.” (http://www.saur.de/dbe/pdf/Aufge_Pers_E.pdf); MWb 1870-1910.: „Korrespondenten des MWb waren unter anderem: ... Fünfkirchen: Joseph Engel”

⁴³ JÁNOSI ENGEL J. 1924.a; JÁNOSI ENGEL J. 1924.b; JÁNOSI ENGEL J. 1931,

⁴⁴ SCHWEITZER J. 1966/1994. 61-62.

⁴⁵ ENGEL-JANOSI 1974. 19; LENKEI H. 1930; KEMPELEN 1939, I: 25; ÚJVÁRI 1929, 228.

Első közzétett zenetudományi munkája a 18 (!) éves korában kiadott *Richard Wagners Judentum in der Musik – eine Abwehr* című írása [Wagner Richard: *A zsidóság a zenében – egy ellenirat*], amelyben Wagner hírhedt-nevezetes, *Das Judentum in der Musik* című, tömérdek szerencsétlenséget eredményezett antiszemita röpirata ellen szállt tiszteletet parancsoló öntudatossággal sikra.⁴⁶ Különösképp figyelemreméltó, hogy egy pécsi írótól származó irodalmi mű a Richard Wagnert illető szakirodalom maradandó értékű dokumentumai közé tartozik!⁴⁷ Első munkájának témája, úgy tűnik, egész életén végigkísérte Józsefet, ugyanis már idősen, 82 éves korában, egy majdnem azonos című, de jóval tartalmasabb, 300 oldalas könyvvel lépett újból a szakmai közvélemény elé. A könyv címe: *Das Antisemitentum in der Musik (Az antiszemitizmus a zenében)*, és 1933-ban jelent meg – szándékosan és jelképesen Adolf Hitler hatalomra kerülésének évében.⁴⁸ A könyv József ifjúkori publikációjának bővített és időszerűsített folytatásának tekinthető, de még inkább bátor és intelligens válaszként értékelhető kora rasszista barbárságára.⁴⁹

Lenkei Henrik József személyének – kiemelve – külön, hosszú fejezetet szentel említett, 1930-as szövegében, melyet érdemesnek tartok, teljességében idézni:⁵⁰

„Külön fejezet illeti a család szeniorát, Engel Józsefet, aki hetvennyolc éve dacára bámulatos lelki és testi ruganyosságnak örvend s múltjával, jelenével, meg hosszú életet ígérő tevékenységével nagynevű atyjának modern kiadása.

Foglaljuk össze életútja fontosabb mozzanatait.

A pécsi ipartelepeknek és a jánosi uradalomnak ma is fáradhatatlan sáfárja. Pécs törvényhatóságának és összes közművelődési bizottságainak több mint négy évtizedig volt tagja. Az Országos Vörskereszt Egylet buzgó közreműködéséért – zsidónak ritkán jutott – díszoklevéllel tüntette ki. A pécsi zeneegyletnek egyik alapítója és harminc éven át alelnöke. A X. kerületi izraelita községkerület elnöke. A pécsi izr. hitközségnek több mint félszázad óta képviselőtestületi tagja és tizenkét éven át elnöke. A komlói szénbánya és vasút államosítása alkalmával [...] udvari tanácsosi címet kapott.

A túlszerény férfiú nem kerülhette ki, hogy neve kétszer ne jusson a világsajtó forgatagába.

⁴⁶ Úgy Engel József, mint Richard Wagner irata Schumann Róbert lipcsei *Neue Zeitschrift für Musik* című zenei folyóiratában jelent meg.

⁴⁷ „*Das Judentum in der Musik ist ein antisemitischer Aufsatz Richard Wagners, den er 1850 während seines Aufenthalts in Zürich schrieb. Am 8. und 9. September 1850 erschien er in der von Robert Schumann gegründeten ‚Neuen Zeitschrift für Musik‘ unter dem Pseudonym K. Freigedank. [...] Er kritisiert das musikalische Schaffen jüdischer Komponisten seiner Zeit. [...] Mit der erneuten Veröffentlichung [1869] unter eigenem Namen will er seine Position der eigenen Anhängerschaft gegenüber offenlegen. Zugleich spricht er die Hoffnung an, ‚dass nur diese Offenheit auch Freunde im feindlichen Lager, nicht sowohl mir zuführen, als zum eigenen Kampfe für ihre wahre Emanzipation stärken könne.‘ Die Publikation von 1869 zog zahlreiche Repliken nach sich, so Joseph Engel, ‚Richard Wagner, das Judentum in Musik, eine Abwehr‘, [...].“*

(http://de.wikipedia.org/wiki/Das_Judentum_in_der_Musik)

⁴⁸ J. E. DE SINOJA 1933.

⁴⁹ A könyvnek állítólag abban a „kitüntetésben” volt része, hogy áldozata lett a nemzetiszocialista éra nyilvános könyvelégetésének. Az információ Stein Annától származik, bizonyítékom erre (még) nincsen. Engel József egy másik könyvének nyilvános elégetéséről ellenben konkrét utalás létezik: ENGEL-JANOSI 1974. 20. szerint *Der Kaufmann von Rom oder Shylocks Urgestalt* (1925) c. színművét Lipcsében égették el (kb. 1933. április-május).

⁵⁰ LENKEI H. 1930. 67.

*Mikor Galimberti, a néhai bécsi pápai nuncius, meglátogatta Dulánszky pécsi püspököt a nagyszé-
rűen restaurált vártemplom megtekintése végett, a díszebédnél Engel Józseffel történt társalgásában
élesen elítélő szavakkal kelt ki az antiszemizmus ellen. Szavait az összes lapok közölték s különösen
a Lueger által elmérgesített bécsi levegőben valóságos ujjongással fogadták.⁵¹*

*A második eset akkor adódott, mikor Cap Martinban jelen volt Erzsébet királyné emlékszobrának
leleplezésén s keresztülvitte, hogy az ünnep zenekara az osztrák himnusz mellett a magyart is eljátssza
s ő maga magyar beszéd kíséretében helyezte el a magyarság nevében koszorút a mű talapzatára.*

*Erre a szerepére csupán erős hazafias érzése bírta rá, mert egyébképpen egész életében irtózott
a nagyhangú fellépéstől s komoly, zárkózottságra hajló jelleménél fogva sohasem sóvárgott szónoki
babérokra, külső sikerekre.*

*Ha még megemlíjtük, hogy messzemenő jótékonytárgygyakorlat, kegyúri kötelességét bőkezűen
teljesíti, a templombajáró szegény hitsorsostól sohasem tagadja meg támogatását, nagy vonásokban
kimerítettük közéleti tevékenységét.*

*Ám meg kell emlékeznünk a magánemberről is, akiben tisztán és őszintén lüktet a zeneművész, a
zenekedvelő és az íróköltő. Hiszen ezek a tehetségek, ezek a nemes szenvedélyek segítették át az élet
bajain, csapásain, melyek őt sem kímélték meg s ezekben élte ki gazdag képzeletét, bölcselkedő tépe-
lődését és szellemi munkában is gyönyörködni vágyó rendkívüli erejét.*

*Első, tizennyolc éves korában írt és kiadott műve „Richard Wagners, das Judentum in Musik, eine
Abwehr” (az egyetlen, mely saját neve alatt jelent meg, a többiekben a Jánosi névből változtatott [J. E.
de] Sinoja álnevet használta) hármasszerelmének nyilatkozása: a felekezete, a zeneművészet és az
igazság iránt való mély rajongása. Ebben cáfolja Richárd Wagner hírhedt „Das Judentum in der Musik”
című kirohanását a zsidók ellen. Ami annál nagyobb becsületére vált, mert mint kiváló zeneértő a nagy
német zeneköltő zenei műveit feltétlenül bámulta.*

*Későbbi művei tragédiák: „Die Marranen” (1900), „Im Beichtstuhl” (1902), „Der Kabbalist” (1909),
„Der Kaufmann von Rom oder Shylocks Urgestalt” (1925).⁵² Többnyire zsidó problémákkal foglalkoznak
és súlyos gondolataikkal, a klasszikusokon nevelődött dikciójukkal ma is megragadják az olvasót.*

*Új oldaláról mutatja be írói tehetségét a „Die Ehre der Zeitung” [Az újság becsülete] című, 1904-
ben megjelent munkája, melyben szellemes polémiában támadja a hírlapok szenzációhajhászatát s
üzletszerű igazságelferdítését.⁵³*

*Ha még kidomborítjuk, hogy Engel József Richárd Wagner, Liszt Ferenc, II. György meiningeni
herceg, Turgenyev stb. személyes barátságával dicsekedhetett, hogy a lipcsei Musikalisches
Wochenblatt-nak évtizedeken át volt munkatársa, s hogy a magyar prózát is számos cikkével gazdagí-
totta, egyelőre befejeztük a jeles férfiú életrajzi vázlatát, mely bizonyítja, hogy Engel József nemcsak*

⁵¹ ÚJVÁRI 1929. 228: „Egyházunk semmiképp sem viseltetik ellenséges indulattal az ön hitével szemben, hisz abból származott és számos közös vonásunk van, minők a Szentírás, Próféták, Zsoltárok, és egyebek [.] Biztosítsa hittársait őszinte rokonszen-
vemről!”

⁵² „Der Kaufmann von Rom oder Shylocks Urgestalt” c. művét ENGEL-JÁNOSI 1974. 20. szerint a nemzetiszocialista könyvége-
tések akciója alkalmával Lipcsében nyilvánosan elégették (1933. április-május).

⁵³ Vö: HUSZADIK SZÁZAD 1904/4. 331

címerében hordja a nemességet, hanem minden ízében igazi nemesember, a „noblesse oblige” egyik legjellegzetesebb megvalósítója s a zsidó és magyar érzés összhangjának egyik legkulturáltabb képviselője.”

Jánosi Engel József szenvedélyes gyűjtőként is tevékenykedett, és egy nagyarányú, ma már megbecsülhetetlen értékű gyűjteményt sikerült hosszú élete során összehoznia. A gyűjtemény műtárgyak, ritka könyvek és zenei partitúrák, történelmi okmányok és egyebek mellett magában foglalta az említett világhírű személyekkel folytatott, évtizedekig tartó levelezését is. A gyűjtemény ma nem létezik, a tárgyak holléte ismeretlen.⁵⁴ Nyomok mégis találhatóak: *Marczalik Henrik* Nagy képes világtörténetében egy Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől származó levél fényképét találjuk a következő képaláírással: *„Bethlen Gábor levele Brassó városához a kéneseőszállítás és a portai követség házána építése ügyében. Az eredeti jánosi Engel József úr birtokában.”*⁵⁵

Jánosi Engel József felesége *Justus Rózsa* (1860. 08. 18 – 1890. 06. 10), aki József édesanyjának édes rokona, valószínűleg jóval fiatalabb unokahúga volt.⁵⁶ Három gyermekük született:

1. *Richárd (1882 – 1944)*
2. *Róbert (1883 – 1943)*
3. *Natália (Lili), (1888. 11. 13. – 1893).*⁵⁷

Richárd és Róbert lettek az *Engel Adolf és fia* cég utolsó férfi tulajdonosai.

Egy „Jóska” életéből származó, anekdotaszerű, kedves történettel szeretnénk a róla szóló hosszú fejezetet befejezni, amelyből Jánosi Engel Józsefet egy másik oldaláról is némileg megismerhetjük. Az esemény József unokaöccse, Frigyes történész önéletrajzából származik, és többnyire valóságban alapulhat.⁵⁸ *„Jóska korán lett özvegyember, és a rendszerint jánosi birtokán töltött, hosszú nyári hónapok magányát csupán a falu lelkészevel⁵⁹ játszott, vasárnaponkénti tarokk-partik szokták némileg félbeszakítani. [...] Már szinte nyolcvan éves korában szenvedélyes szerelembe esett egy nálánál legalább harminc évvel fiatalabb pécsi szőkeség iránt, és hajlandó lett volna, hogy ennek az érzelmének az ér-*

⁵⁴ A gyűjteménnyel kapcsolatos információk Stein Annától, József ükunokájától származnak. Beszámolója szerint a gyűjtemény nem a háború, a németek, a nyilasok vagy az oroszok, hanem az azt követő ún. *felszabadulás*, ill. a „*felszabadított*” helyi tömegek áldozatául esett.

⁵⁵ MARCZALI 1899. (Elektronikus kiadás: <http://mek.oszk.hu/01200/01267/html/09kotet/09r02f06.htm>)

⁵⁶ Vérrokonok közötti házasságok nem voltak ritkák abban az időben, főleg zártabb társadalmi körökben, mint például a zsidók, vagy magasabb nemesi körök esetében. A jánosi Engel és a velük rokon családokon belül József és Justus Rózsa házassága nem az egyedüli példa.

⁵⁷ JÁNOSI ENGEL R.: bejegyzés 1915. nov. 13-án, mely szerint *Lili* nővére ezen a napon 27. életévét töltötte volna be.

⁵⁸ ENGEL-JÁNOSI 1978. 20-21. *„Jóska war früh Witwer geworden, und seine Einsamkeit während der Sommermonate auf dem Gute von Jánosi wurde nur durch die sonntäglichen Tarockpartien mit dem Pfarrer der Kirche dort, deren Patron er war, unterbrochen. [...] Mit fast 80 Jahren [1930-31.] entbrannte Jóska in einer leidenschaftlichen Neigung zu einer attraktiven Blondine aus Pécs, die um mindestens 30 Jahre jünger war; er war bereit, dieser Neigung einen Großteil der stolzen Eichenwälder von Jánosi zu opfern. [...] Wenn Natur und Schicksal ihm vergönnt hatten, noch an der Schwelle zum neunten Jahrzehnt etwas von der Kraft liebender Leidenschaft zu erleben, [...]”*

⁵⁹ Takács István. Vö.: TAKÁCS 2009., ill. a jelen cikk utolsó fejezetével.

dekében feláldozza a büszke jánosi tölgyfaerdők számottevő részét. Csupán Richárd fia erélyes beavatkozása mentette meg a jánosi erdőket a döntéstől. [...] A természete meg a sors által megadatott neki, hogy még élete kilencedik évtizedének küszöbén is megérhetett valamit a szerelmi szenvedély erejéből.”⁶⁰ Mély tisztelet és őszinte csodálat érezhető ki Frigyes eme soraiból kicsit különc, igen finom lelkű idős nagybátyja iránt.

3. Jánosi Engel Sándor, cs. és k. kereskedelmi tanácsos (Alexander von Engel; Pécs, 1852. 08. 08. – Pécs, 1940)

Második életben maradt fiával, Sándorral kapcsolatosan Engel Adolf önéletrajzában a következőket találjuk: „Ebben az évben [1881] vettem meg az itteni főteret rettenetesen elrútító, úgynevezett „patkányvárat”, a város legszennyesebb helyét, lebontottam a régi épületet, és 1882-ben, Sándor fiam segítségével beépítettem a Posta utca felőli részt, míg a Löwy-palotának nevezett főépület, a bécsi Förster építész tervrajzai alapján, Móric fiam vezetése alatt 1883-84-ben épült. [...] 1884-ben vettem meg Sándor fiam részére a Bécs-oberdöblingeni, régi és nagyhírű Barawiczka-féle épületesztalos- és parkettagyárát, melyet azóta – odaköltözve – sikerrel és ügyfelei meglegedésére ő maga irányít, sőt még a császári udvarnak is szállít. [...] Sándor fiam könyvet írt a magyarországi faiparról és fakereskedelemről, ő építette a helybeli katonai lovaglóliskolát meg a varasdi [Varaždin] kaszárnyát, amelyért Őfelségétől a Ferenc-József-éremmel lett kitüntetve. Az Antwerpeni Világkiállításon zsűritagként működött, és a belga királytól a Lipót-Rend Lovagkeresztjét nyerte. Azon kívül egyéb külföldi érdemeket is szerzett.”⁶¹

Lenkei Henrik 1930-ból származó jellemzése szerint „Engel Sándor, a Döblingenben létesített parkettagyár tulajdonosa, Magyarország és Ausztria faiparát írta meg és pedig: „Ungarn's Holzindustrie und Holzhandel” 2 kötetben (1882), „Oesterreichs Holzindustrie und Holzhandel” 3 kötetben (1907), mely műveket a szakkörök még ma is igen nagyra becsülik.”⁶²

Mint író szerepel Szinnyei József Magyar írók élete és munkái c., 1891-ben kiadott művében is: „Jánosi Engel Sándor cs. és kir. kereskedelmi tanácsos és fa-nagyiparos, szül. 1852. aug. 8. Pécssett; ugyanott 1884-ig, mint Engel Adolf és fiai nagykereskedő és gyáros cég társa működött. 1884 óta Bécsben fa-nagyiparos, 1885-ben a Ferencz József-rend lovag-keresztjét nyerte s több kitüntetésben részesült (Belgium-, Spanyol-, Szerb- stb. országok részéről). 1889-ben cs. és kir. kereskedelmi tanácsossá neveztetett ki s honvédhuszár hadnagy szolgálaton kívüli viszonyban. Szakcikkeket írt és évek óta a bécsi kereskedelmi és iparkamara részére az évi jelentéseket (a parkettagyártásról) ő szerkeszti. Munkája: „Magyarország faipara és fakereskedése”, B.pest, 1882, 1892. Két kötet.”⁶³

⁶⁰ Frigyes maga hetvenegy (!) évesen, özvegyen maradván, egy nála harminc évvel fiatalabb asszonyt vett el második feleségéül; nem tűnik eszerint véletlennek, hogy a történetről életrajzában is megemlékezett!

⁶¹ ENGEL 1887: 18, 20, 21

⁶² LENKEI H. 1930. 67.

⁶³ „Engel Sándor (jánosii)” In: SZINNYEI 1891.

Egy 1929-es bécsi ismertetésben találjuk (értelem szerinti fordítás): *Alexander von Engel 1884 óta él Bécsben, már 1889-ben kereskedelmi tanácsos [Kommerzialrat]; cáfolhatatlan tekintély a faipar területén; iparunk legméltóbb képviselői közé tartozik; egyetemi magántanár (docens), lakása Bécs IX, Berggasse 27.*⁶⁴ Művei: „*Ungarns Holzindustrie*” (2 kötet), „*Österreichs Holzindustrie*” (3 kötet).⁶⁵

Jánosi Engel Sándor felesége *Loewy Gabriella* volt (elhunyt 1940), gyermekeik pedig:

1. *Károly (Karl, 1891 – ?)*
2. *István (Stefan, 1895 – 1944)*
3. *Alfréd János (Alfred Hans, 1898 – 1991)*

Alfred Hans von Engel *világhírű fizikus* volt, kiről a továbbiakban lesz még röviden szó.

4. Jánosi Engel Gyula, m. kir. udvari tanácsos (Julius; Pécs, 1857 – Budapest, 1934)

Jánosi Engel Adolf önéletrajzában, a többi fia jellemzéséhez viszonyítva aránylag elégedettebbnek és büszkébbnek tűnő hangon ír Gyula fiáról. Ebből arra következtethetünk, hogy Gyula tulajdonságai leginkább feleltek meg apja elvárásainak, talán Gyula természete állt legközelebb az övéhez, és sajátos tehetségét leginkább ő örökölhette. „*Gyula fiam számára vettem meg 1885-ben Draskovich gróftól az Ocsárd-Pázdányi birtokot*” – írja Adolf. Majd egy másik helyen: „*Gyula fiam, kinek a vállalatunk összes tevékenységi területeit átfogó, sokoldalú tevékenysége nem engedi, hogy magasabb szellemi érdeklődéseinek és hajlamainak gyakorlatban is eleget tegyen, Bécsben végzett gazdasági szaktanulmányokat, amellelt úgy elméleti, mint gyakorlati mezőgazdasági és erdészeti képzettséggel rendelkezik.*”⁶⁶

Engel Gyula tehát vállalatvezető, azaz „menedzser” volt, és olyan embertípus lehetett, aki szakmai tevékenységében találja meg „szenvélyét”, és az abból származó sikerekből kapja mind indítékait, mint lelki kielégülését. Más jellegű, műkedvelői tevékenységekre nem találtam reá vonatkozólag utalást. József bátyjával vezeti a századforduló kori *Engel Adolf és fiai* céget. Úgy tűnik, hogy Gyula a cégen belül különösképp a komlói bányavállalat megteremtésében és vezetésében különösen nagy és jelentős szerepet játszott, amit az alábbiakban bizonyítékokkal is megpróbálunk megerősíteni. Mind Pécsen, szakmai élete első felében, mind később Budapesten, a Dunagőzhajózási Társaság (DGHT) keretében elfoglalt igazgatói állása, illetve a Maróthi Fürst családba való beházasodása és az abban játszott menedzseri szerepe által Magyarország legmagasabb és legbefolyásosabb nagypolgári köreiből tartozott.

Engel Gyula 1889. április 11-én kerül be az *Engel Adolf és Fiai* családi cég vezetésébe Sándor bátyja helyett, „*aki ekkor már jó ideje nem élt Pécsen, hanem ausztriai parkettagyárát igazgatta*”. 1911-

⁶⁴ Ebben az utcában lakott Dr. Freud Sigmund professor is, a pszichoanalízis megteremtője, akinek családja baráti kapcsolatban állt a Jánosi Engel család több tagjával!

⁶⁵ PLANER 1929. (Az adat oldalszám megadása nélkül Dr. Kühschelm Leonhardtól származik; értelem szerinti fordítás). E-mailben kaptam, nem szeretném ezért újból zavarni!

⁶⁶ ENGEL 1887. 20. 21. Tevékenységi területekhez tartoztak: faipar, erdőgazdaság, mezőgazdaság, építészet, vasútépítés, bányászat, kereskedelem stb. és természetesen vállalatirányítás (menedzsment).

ben, röviddel a komlói bánya 1909-es eladása után Gyula is kilép a családi vállalatból, és Budapestre költözik, ahol a DGHT egyik igazgatói állását foglalja el.⁶⁷

Lenkei Henrik 1930-ban nem sok újat tud mondani: „*Engel Gyula jelenleg a Dunagőzhajózási Társaság igazgatója, ocsárdi nagybirtokos, a pesti izr. hitközségben játszik vezető szerepet. Elsőrendű szaktekintély a fa- és szénipar terén. A komlói szénbánya és vasút körül kifejtett munkásságáért udvari tanácsosi címet kapott.*”⁶⁸

*Klement Judit Egy családi részvénytársaság a századelőn. Gizella Gőzmalom Rt. 1905-1917*⁶⁹ című munkájában említi, hogy felesége Maróthi Fürst Lenke/Ilona révén, Magyarország egyik leghíresebb és legnagyobb vállalatának, a budapesti Gizella Gőzmalom családi Rt.-nek részese és felügyelő bizottságának tagja volt.⁷⁰

Nagy fontosságúnak tűnnek *Lenkei Lajos* következő mondatai: „[a] szénbánya művelése rendkívüli beruházásokat igényelt. Vasutat is kellett építeni a széntermékek könnyebb elfuvarozása érdekében, és azt felső-mindszent állomásáról vezették el Komlóra, ezzel lényegesen fokozva a bánya értékét, melyet fölismert a magyar pénzügyi kormány is, mely idejekorán elsőrendű állami érdeknek minősítette a szénbányászatot. Wekerle Sándor kormányzata egyik okos ténykedése volt, több bányauzem tulajdonjogának megszerzése és a komlói szénbánya gazdag szénereivel bizonyult a legjobb állami vásárlásnak, miért is előterjesztésére »a bányavétel körül szerzett érdemeik elismeréséül«, a bánya gondozója [NB!], Jánosi Engel Gyula, később [NB!] pedig annak bátyja, mint a jánosi uradalom tulajdonosa, Jánosi Engel József, megkapták az udvari tanácsosi címet, melyet kívülük Pécssett senki sem bírt. [...] Pécsről Budapestre tette át lakóhelyét, ahol az Andrassy út villanegyedében építtetett villát, és Budapesten a dunagőzhajózási [sic] társulat [DGHT] pécsi szénbányáinak volt szénértékesítő kereskedelmi igazgatója,⁷¹ [...] családjá egyik részével a proletárdiktatúra elől ideiglenesen Bécsbe költözött.”⁷²

Visszatérve ezután Jánosi Engel Gyula cégen belüli szerepének kérdésére, elsősorban fontosnak tűnik kiemelni, hogy a vállalat vezetése feltételezhetően már az 1870-es évek végétől kezdve gyakorlatilag mindinkább Adolf fiai – eleinte József meg Sándor, Sándor Bécsbe költözése után pedig József és Gyula – kezében összpontosulhatott.⁷³ (Móric nem tartozott soha a cégtulajdonosok sorába.) Valószí-

⁶⁷ VÖRÖS A., 1996

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ KLEMENT 2000. 61-79.

⁷⁰ Vö: NÁDAS 2007. Hogy mit jelentettek a millennium korában, ill. a múlt század első felében a *Maróthi (maróti) Fürst* és a *Jánosi (jánosi) Engel* nevek, azt többek közt, érdekes módon, Nadas Péter érzékelteti: „[Nem] lehetetlen, hogy Füst vagyontalan édesapja a tizenkilencedik század közepén tényleg nemesi rangra emelt és tényleg nemesi előnevet viselő, valóban a dúsgazdagnál is gazdagabb rokonság, a maróti Fürst család és a velük rokonsági kapcsolatban álló, a megszólalásig hasonló társadalmi állású jánosi Engel család farvizén evezett be a felsőbb körökbe, s ugyaninnen származhatnak a legendák. Utána kéne menni.” Az idézet *Füst Milán* íróra vonatkozik, és *A feleségem története* című regényének 2007-es német kiadásához, a Nádastól származó előszó magyar változatából származik.

⁷¹ Nem tiszta, meddig foglalt el Engel Gyula a DGHT-nál igazgatói állást, ill. folytonosan-e, vagy megszakításokkal, mivel LENKEI L. 1922. szerint, mint „volt”, LENKEI H. 1930 szerint, mint „jelenlegi” értelmezhető.

⁷² LENKEI, L. 1922. 183.

⁷³ A Pécsről való végleges távozás éveit, kb.: Sándor: 1884, Mór: 1892. Adolf 1893-ban költözött el, amit oberdöblingeni házvásárlási okmányai, ill. ENGEL-JANOSI 1978. és KÜHSCHELM 2004. bizonyítják.

núsítható azon felül, hogy Adolf 1893-ban történt elköltözését követően – tudva azt is, hogy utána soha Baranyába vissza nem ment – a gyakorlati irányítás és felelősség egészében véve József és Gyula kezébe kerülhetett. A bányavállalat létrejöttében – beleértve a komlói vasutat és egyéb kapcsolatos beruházásokat – döntő szerepe lehetett a második nemzedék tagjainak. Minden bizonnyal már a gondolat megszületésében is, ám annak valóra váltását már csakis ők irányíthatták. Ami azt a következtetést eredményezné, hogy az eddigi „történetírás” a komlói bányavállalattal kapcsolatos érdemeket tévesen írta kizárólag Adolf számlájára. Ha pedig tovább követjük Lenkei Lajos fenti idézetét, arra a következtetésre juthatunk, hogy a bányavállalat tulajdonképpeni megalapítója és irányítója Jánosi Engel Gyula lehetett.⁷⁴

Jánosi Engel Gyulának és feleségének, *Maróthi Fürst Lenkének* (1866-1938) négy gyermeke volt, akikről sikerült adatokat kapnom, és akikkel a továbbiakban is fogunk még találkozni:

1. *Aurél* (1890 - 1955) oo *Stern Paula* (? - 1959)
2. *Pál* (1892 - 1962) oo *Ornstein Kitty* (1901 - 1990)
3. *Miklós* (1894 - 1959) oo *Szendrey Sára* (? - ?)
4. *Ilma* (1900 - 1994) oo *Róbert May von Mayenau* (1889 - 1953).

5. Jánosi Engel Mór (Móric, Maurus; Pécs, 1858. 08. 06. – Bécs, 1924. 05. 05.)

Mór sokoldalúan tehetséges, alkotó személyiség volt. Fiának, *Friedrich* történész önéletrajzában köszönhetően viszonylag többet tudunk róla.⁷⁵ Eminens szakember és sikeres iparos volt, ugyanakkor költő, színműíró, technikai szakíró, hírlapíró és – egyetemi felkészültség nélkül, melyet Adolf nem volt hajlandó fiainak jóváhagyni – faipari anyagismertet tanított a Bécsi Külkereskedelmi Főiskolán.⁷⁶ Apjától örökölte hatalmas bécs-oberdöblingeni házáat, melyben szülei, Adolf és Nina is utolsó éveiket élték le, és ahol összes többi fiútestvére is lakott hosszabb vagy rövidebb ideig. Otthonában olyan neves személyiségek jöttek össze, mint *Gustav Mahler* zeneszerző, operakarmester és felesége *Alma*; *Arnold Rosé* hegedűművész és karnagy *Justi* feleségével, aki Mahler nővére volt; *Bruno Walter* karmester; *Julius Bittner* zeneszerző; *Babette Devrient-Reinhold* és *Else Häberle* a Wiener Burgtheater neves színésznői; a nagyhírű *Josef Kainz* színész; *Egon Friedell* író; *Sigmund Freud*, a pszichoanalízis megalapítójának *leányai Anna és Sophie*, kik osztálytársai voltak Engel Móric Magda leányának; *Ludassy (Gans) Gyula* író és a bécsi kulturális élet elitjének más képviselői. Mór személyes kapcsolatban állt *Henrik Ibsen* Nobel díjas norvég drámaíróval, és gyakori Németországba vezető üzleti útjai alkalmával rendszeresen

⁷⁴ Kiemelve a fenti idézetből: „a bánya gondozója, Jánosi Engel Gyula, [...] a jánosi uradalom tulajdonosa, Jánosi Engel József, [...]” kifejezéseket. Végeredményben és mindent összevetve az érdekes – persze, csak elméleti – kérdés merül fel: nem lenne-e indokolt Komlón egy Jánosi-Engel-család-, vagy -Gyula emlékmű, Adolf szobrának a helye pedig Péccsett?!

⁷⁵ ENGEL-JANOSI 1974.

⁷⁶ Uo. 21: „Auch meinen Vater prädestinierten seine Neigungen nicht für die Laufbahn eines Holzindustriellen, aber er erwarb sich den Ruf einer besonderen Kennerschaft auf diesem Gebiete und hielt in späteren Jahren mit großem Eifer und viel Freude Kurse über Holzkunde an der Hochschule für Welthandel in Wien.“

felkereste az akkoriban München közelében élő író. Az író meghívására és annak páholyában nézhet te meg Ibsen – az óriási botrányt kiváltó – Vadkacsa színművének bécsi bemutatóját a Volkstheaterben. Friedrich apja egyes színművein is Henrik Ibsen hatását véli felismerni.⁷⁷

Engel Adolf a következőket írja legkisebb fiáról: „*Móric fiam építette a már említett Löwy [Loránt] palotát és ő vezeti fűrészüzemünket és parkettagyárunkat. Szabad idejében verseket ír és különböző lapokban közöl, idén meg egy Lipcsében kiadott, „Hassan” című tragédiával lepett meg, amelyet a kritika is elismeréssel fogadott.*”⁷⁸

„*Engel Móric, hírlapíró, szül. 1858. aug. 6. Pécselt Baranya megyében; iskoláit szülővárosában és Bécsben végezte. Írt tárczacikkeket, elbeszéléseket, költeményeket; fordított magyarból és francziából a külföldi lapok számára. Munkája: Hassan, Trauerspiel. Leipzig, 1888.*”^{79; 80} - írja Szinnyei József 1891-ben.

Lenkei Henrik 1930-ban: „*Móric úgy a szépirodalom, mint a szakirodalom terén működött, nem közönséges rátermettséggel. Költeményeket írt és két színdarabot: „Hassan” című szomorújátékot és „Transaktionen” című modern drámát. Szakkönyvei: „Osterreich-Ungarn im Welthandel” (1902), „Der Veredlungsverkehr der österreich-ungarischen Zollgebiete” (1904), „Die Freihafengebiete in Oesterreich-Ungarn” (1906), „Holzzölle und Holzproduktions-Verhältnisse” (1908), „Osterreich-Ungarns Holzhandel und Holzexport” (1910). Pár évvel ezelőtt [1924] bekövetkezett halála egy széphivatású pálya megszakadását jelenti.*”⁸¹

A *Deutsche Biographische Enzyklopaedie*-ben (BDE) a következőket olvashatjuk: „*Engel, Moritz von, auch Maurus Engel von Jánosi, österr. Fabrikant, Schriftsteller, *6. 8. 1858 Fünfkirchen (Ungarn), † 5. 5. 1924 Wien.*”⁸²

Jánosi Engel Mór felesége a bécsi születésű *Maria Klinger* (1870-1975) volt, aki kitűnő szellemi frissességben még a 104. születésnapját is megérte.⁸³ Gyermekük:

1. Friedrich (Frigyes, 1893 – 1979)
2. Rudolf (1895 – 1916 hősi halál)
3. Magda (Madeleine, 1896 – 1919).

Rudolfkal és Frigyessel, a talán leghíresebb Jánosi Engel ivadékkal a továbbiakban foglalkozunk. Magda egy veleszületett betegségnek lett korai áldozata.

⁷⁷ ENGEL-JANOSI 1974. 22: „*In späterer Zeit geriet der Vater unter den Einfluß Henrik Ibsens, ein Einfluß, der in einem zweiten Stück „Transaktionen“ sehr deutlich wird. Die Verbindung war auch eine persönliche. Bei seinen nicht seltenen Geschäftsreisen nach München suchte er regelmäßig den Dichter auf, den er zumeist im Cafe Luitpold antraf, ... [.] Auf Ibsens Einladung machte mein Vater die Wiener Premiere der „Wildente“ im Volkstheater in der Loge des Autors mit, und er erzählte, wie der Dichter während der gegen ihn gerichteten Demonstrationen des Publikums an die Brüstung trat, sich verbeugte und die Schmährufe mit Worten ironischen Dankes quittierte.*“

⁷⁸ ADOLF 1887. 18, 20, 21.

⁷⁹ *Engel Móricz* In: SZINNYEI 1891.

⁸⁰ BIESENDAHL 1892. 312.1

⁸¹ LENKEI, H.: 1930., p. 67.

⁸² DBE 2000.

⁸³ ENGEL-JANOSI 1974. 24–25.

A leánygyermekéről

„Három házas leányom, akik közül Lujza négy évig Bécsben élvezte nevelését, mind példás háziasszonyok” – írja Engel Adolf három nagyobb leányáról: Bertáról, Ilonáról, Lujzáról. Az akkoriban csupán tizenkilencedik évében lévő *Mariannát*, akivel a továbbiakban fogunk még foglalkozni, nem említi. Ezenkívül foglalkozunk *Berta* utódaival, illetve férjével, *dr. Loránt/Löwy Lipót* orvossal, Adolf egyetlen, írásában említett vejével.⁸⁴

Jánosi Engel Berta, dr. Loránt Lipótné (Pécs, 1855 – Pécs, 1934)

Berta lányával kapcsolatban Adolf a vejét, *Leopold Löwy*t említi meg emlékiratában, akire nyilvánvalóan nagyon büszke volt: „*Löwy dr. vejem egy egészségügyi könyvet írt és a kultuszminiszter által helyi iskolánk higiénia szakos professzorává neveztetett ki.*”⁸⁵

Leopold Löwy (Baja, 1846 – Pécs, 1922), ki nevét utóbb *Loránt Lipótra* magyarosította, „*Bajáról származott el Pécsre, mint egészen fiatal orvos, előzőleg azonban a török hadseregnek volt orvosa, és mint ilyen, alapos ismerője az európai és ázsiai Törökországnak. Pécssett feleségül vette néhai Engel Adolf fakereskedő és földbirtokos legidősebb leányát és eltekintve saját felkészültségétől, családi összeköttetései révén is hamarosan egyik legkeresettebb orvosa volt a városnak. Orvostudományi irodalmi téren legtöbbször ő dolgozott és gyakran nyílt alkalm, hogy közegészségi állapotok javítására cikkeivel és a bizottsági üléseken irányadó befolyást gyakoroljon. Néhány éven át odaadó elnöke volt a pécsi izraelita hitközségnek és szónoki lendülettel elmondott alkalmi beszédei kiemelkedtek a mindennapi keretből. Mint vármegyei majd városi tb. főorvos is szorgos tevékenységet fejtett ki. A városi közgyűléseken is gyakran fölszólt, mindig hozzáértéssel.*”⁸⁶

Löwy/Loránt orvosról nyerte el a nevét Pécs egyik leglátványosabb, a Széchenyi tér 2 sz. alatti, hegyes háromszög alaprajzú, előbb *Löwy*, később *Loránt palotának* elnevezett saroképület, amelyet (mint már említve volt) Adolf fiai, Sándor, illetve Mór vezetése alatt, az Engel Adolf és fiai cég épített az 1882-1884-es években.⁸⁷ Az épület hozományként kerülhetett Adolf vejének a tulajdonába. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk Lenkei Lajosnál (az idézet Jánosi Engel Adolfra vonatkozik): „*A Széchenyi teret domináló nagy Loránt palotát, mely legtekintélyesebb bérháza volt városunknak, bécsi építész tervei alapján építette és azt még életében Loránt Lipót dr. vejének és családjának adományozta.*”⁸⁸

⁸⁴ ADOLF 1887. 22.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ LENKEI L. 1922. 83–84.

⁸⁷ ENGEL 1887. 18, 20, 21

⁸⁸ LENKEI L. 1922. 182. E témával kapcsolatban helyesnek tartom megjegyezni, hogy a jelenlegi Pécsre vonatkozó építészettörténeti és turisztikai publikációk egyikében sem találtam arra utalást, hogy a város e prominens épületét Jánosi Engel Adolfnak és családjának köszönheti! Azon felül, ahány publikáció került a kezembe (legalább hat), annyi változatot tudtam az épület történeté-

A Loránt/Löwy házaspárnak három gyermeke volt:

Artúr (1884 – 1954)

Anna (1877 – 1959)

Márta (1879 – 1950).

Ezek közül minket Anna érdekel, aki *Moskovitz Józsefhez* (? – ?) ment feleségül, gyermekei pedig

János (1900 –1963)

István (? – ?)

György (1908 – 1987).

Jánossal és Györggyel fogunk a továbbiakban még találkozni, akik családnevüket *Ürögdi*-re változtatták.

Jánosi Engel Marianna (1868 – 1917), Jacques May de Mayenau (1853 – 1919) felesége lett.

Engel Adolf legfiatalabb gyermekére, a „*szép Mariannára*” állítólag még nemrég is emlékeztek idősebb (eredeti) komlóiak és jánosipusztaiak. Négy gyermeke közül *Margit* érdekel, akit férje után *Fischemek* hívtak és két fia volt, Hans (János) és Leopold (Lipót).

Leopold Fischer (Bécs 1923. 04. 20 – 1991. 05. 14. Pittsford/USA, New York állam) nagyon neves ember lett, különleges sorsáról alább lesz szó.

Folytatás a következő számban.